

A Comparative Commentary of Ibn Ashour and Modarresi regarding the Verse of Purification*

Mohammad Reza Shahsanaiee¹ and Abbas Sharifi²

¹ Assistant Professor, Quranic Sciences and Hadith Department, Shahid Mahallati Higher Education Complex, Qom, Iran. Email: mohammadshahsanaiee@gmail.com

² Assistant Professor, Quranic Sciences and Hadith Department, Shahid Mahallati Higher Education Complex, Qom, Iran (**corresponding author**). Email: sharifi.abbas22@gmail.com

Abstract

How the Verse of Purification [33: 33] relates to the verses concerning the wives of the Messenger of Allah (saws) in the al-Ahzab Chapter has always been a matter of dispute among the commentators of the Shiite and Sunni denominations, such that some Shiite commentators believe in the place distortion of the Verse of Purification, and some Sunni commentators have said things in this regard that are inconsistent with other verses and traditions accepted by both denominations regarding the reason of the revelation of the Purification Verse. The purpose of this research, which is organized using a comparative method, is to determine how the said link is based on Modarresi's and Ibn Ashour's points of view. This study has concluded that contrary to Ibn Ashour's view, in addition to adapting to the general context governing the al-Ahzab Chapter, Modarresi's opinions are in full harmony with the context of the mentioned verses and authentic traditions of the two denominations. According to this point of view, the cause of revelation of Verse of Purification is different from the verses related to the wives of the Prophet (peace be upon him and his household) and the reason why it is placed next to the verses related to the wives of the Prophet (peace be upon him and his household) is so that people do not think that all the members of the family of the Prophet (peace be upon him and his household) are the same in terms of emulation and following.

Keywords: Verse of Purification, verse thirty-three of the al-Ahzab Chapter, Ahlulbayt, the Chapter of al-Ahzab, wives of the Prophet

* Received 2 December 2023; Received in revised from 5 March 2024; Accepted 11 March 2024; Published online 29 April 2024

Cite this article: Shahsanaiee, M., & Sharifi, A. (2024). A Comparative Commentary of Ibn Ashour and Modarresi regarding the Verse of Purification. *Comparative Interpretation Research*, 10(1), 53-72. <https://doi.org/10.22091/ptt.2024.9382.2240>

Publisher: University of Qom

© The Author(s)

Introduction

In the Holy Quran, sometimes a verse or a part of a verse does not appear to be related to what precedes or comes after it. A part of verse thirty-three of the al-Ahzab Chapter, known as the Purification Verse, has such circumstances. In this chapter, verses twenty-eight to the end of verse thirty-four are about the wives of the Messenger of God (peace be upon him and his household), in which God Almighty reminds them of certain things in a reprimanding tone and warns them against certain actions, but in a part of verse thirty-three, He addresses the “Ahlulbayt” (people of the household) with a change of address and tone: “Indeed Allah desires to repel all impurity from you, O People of the Household, and purify you with a thorough purification” and again addresses the wives of the Prophet (peace be upon him and his household) in verse thirty-four: “And remember what is recited in your homes of the signs of Allah and wisdom. Indeed, Allah is all-attentive, all-aware.” This sudden change of address and narrations that introduce the referents of the final part of verse thirty-three of the al-Ahzab Chapter as the five People of the Cloak has resulted in the creation of two incorrect approaches.

The first incorrect approach is that some Shiite scholars have considered this lack of homogeneity of the context as a reason for the displacement of these verses and, in other words, the spatial distortion of the verses. The second incorrect approach is that some Sunni scholars have also considered the existence of such a context as a reason for rejecting Shiite beliefs and not limiting the “Ahlulbayt” to Lady Fatimah, Imam Ali, Imam Hassan, and Imam Hussein (peace be upon them). Judging the existing opinions and verifying their correctness dictates the context of the chapter and that of the verses in question be examined with more care and attention. For this purpose, by comparing the views of Muhammad Taqi Modarresi and Ibn Ashour, who have examined the arrangement of the mentioned verses by referring to the context of the verses, this article seeks to answer the question of whether it is possible to find a solution that neither contradicts the muatwatir narrations of the denominations regarding the assignment of the title of “Ahlulbayt” to the “Five Pure Ones” nor does it lead to belief in the place distortion by referring to the context governing the entire chapter and verses twenty-eight to thirty-four.

Ibn Ashour’s view regarding the Verse of Purification

The key phrases in Ibn Ashour’s interpretation of the Purification Verse are “Ahlulbayt”, “impurity”, and “purification”, which have been examined with a focus on the change of pronouns, context, and narrations of the two denominations. Ibn Ashour (1420 AH/1999)

considers the meaning of “house” in the verse in question to be the house of each of the wives of the Messenger of God (peace be upon him and his household), and his contextual evidence is the phrase “And remember what is recited in your homes...” in the next verse. Ibn Ashour considers the addressees of the Purification Verse to be the wives of the Holy Prophet (peace be upon him and his household) and the reason for the change of the pronouns from the feminine to the masculine plural is the presence of the Prophet of God (peace be upon him and his household) among the wives and in the sense of prevalence. Ibn Ashour, when confronted with the numerous narrations of the two denominations that consider “Ahlulbayt” to refer to Imam Ali, Lady Fatimah and Imam Hasan and Husayn (peace be upon them), does not accept that they are the cause of the revelation of this part of the verse by citing Ibn Kathir and doubting the source of the mentioned narrations (vol. 21, p. 247). Ibn Ashour interprets the divine will mentioned in the verse as the existential will, and based on that, believes that God has purified the souls of the wives of the Holy Prophet (peace be upon him and his household) and protected them from committing major sins (vol. 21, p. 247).

Modarresi’s point of view about the Verse of Purification

Unlike Ibn Ashour, Modarresi considers the cause of the revelation of the verse to be specific to Imam Ali, Lady Zahra, Imam Hasan, and Imam Hussain (peace be upon them). His Quranic evidence for this claim is the context of the whole Chapter of al-Ahzab. He has first explained the connection between this part of the verse and the entire chapter, and then the connection between the wives of the Holy Prophet (peace be upon him and his household) and the abovementioned part of the verse. He considers the meaning of “purification” to be God’s special favor to the “Ahlulbayt” in terms of knowledge, piety, and infallibility. From his point of view, the divine will in this verse is the existential will (vol. 10, p. 335).

The commonalities and differences between Modarresi’s and Ibn Ashour’s views in the interpretation of the Purification Verse

The attention of both exegetes has been related to the context of the verses and narrations and both of them have considered the divine will in the purification verse to be the existential will. Ibn Ashour considers the Verse of purification to be only about the wives of the Messenger of God (peace be upon him and his household). This is despite the fact that Modarresi, unlike Ibn Ashour, considers only Amir al-Mu’mineen, Lady Zahra, Imam Hasan, and Imam Hussain as the referents of the Verse of Purification and does not include the wives among the referents of the mentioned verse. The second difference

between these two exegetes is that Ibn Ashour does not differentiate between “the houses of the Prophet” (*buyūt al-Nabi*) and “house” (*bayt*), while Modarresi interpreted the former to be related to material houses and the latter to be related to spiritual matters. And the third difference is that Ibn Ashour was unable to explain the connection between the reprimands and reproaches directed at the wives with the attributes mentioned in the Purification Verse.

Conclusion

An examination of the interpretative opinions of Ibn al-Ashour and Modarresi reveals that Ibn al-Ashour’s views encounter many problems, among which we can indicate that they do not conform with the context governing the chapter and other verses regarding the wives of the Messenger of God (peace be upon him and his household) in the al-Tahrim Chapter and they do not conform with many narrations accepted by the two denominations. In contrast, the conformity of Modarresi’s view with the context governing the al-Ahzab Chapter and other verses of the Quran, as well as conformity with the narrations accepted by both denominations, has caused his view to be free of the issues raised against Ibn Ashour. According to Modarresi’s point of view, although the Verse of Purification has a different cause of revelation from the verses related to the wives of the Prophet (peace be upon him and his household), due to its close connection with the Verse of Emulation and the connection with the verses related to the wives of the Messenger of God (peace be upon him and his household), it is placed in the mentioned place in the arrangement of the verses of the al-Ahzab Chapter.

References

- Holy Quran*. (2004). (H. Ansariyan, Trans.). Usweh. [In Persian].
- Haskani, U. (1991). *Shawahid al-tanzil li-qawa'id al-tanzil*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic].
- Ibn Ashour, M. T. (1999). *Tafsir al-tahrir wa al-tanwir*. Muassasat al-Tarikh al-Arabi. [In Arabic].
- Ibn Kathir, I. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Modarresi, M. T. (1998). *Min hudal Qur'an*. Dar Muhibbil Husayn. [In Arabic].
- Tabarani, S. (2008). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Ketab al-Theqafi. [In Arabic].
- Tabari, M. (1999). *Jami' al-bayan fi ta'wil al-Qur'an*. Muassasat al-Risalah. [In Arabic].
- Tabarsi, F. (1993). *Majma' al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Naser Khosro. [In Arabic].
- Tayyib, A. H. (n.d.). *Atyab al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Muhammadi. [In Arabic].
- Wahedi, A. (1991). *Asbab nuzul al-Qur'an*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Persian].

تفسیر تطبیقی ابن عاشور و مدرسی از آیه تطهیر، با تأکید بر سیاق*

محمد رضا شاه سنایی^۱ و عباس شریفی^۲

^۱ استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی شهید محلاتی، قم، ایران. رایانامه:

mohammadshahsanaiee@gmail.com

^۲ استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی شهید محلاتی، قم، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه:

sharifi.abbas22@gmail.com

چکیده

چگونگی پیوند آیه تطهیر (احزاب: ۳۳) با آیات مربوط به همسران رسول خدا (ص) در سورة احزاب همواره معرکه آرای مفسران فریقین بوده است، به گونه ای که برخی از مفسران شیعه قائل به تحریف مکانی آیه تطهیر شده اند و برخی از مفسران اهل سنت در این باره سخنانی گفته اند که با سایر آیات و روایات مورد قبول فریقین در شأن نزول آیه تطهیر ناسازگار است. هدف از این پژوهش، که به شیوه تطبیقی سامان یافته، مشخص کردن چگونگی پیوند گفته شده بر اساس دیدگاه مدرسی و ابن عاشور است. این پژوهش به این نتیجه رسیده است که برخلاف دیدگاه ابن عاشور، نظرات مدرسی علاوه بر تطبیق با سیاق کلی حاکم بر سوره، با سیاق حاکم بر آیات مذکور و روایات معتبر فریقین هماهنگی کامل دارد. بر اساس این دیدگاه، آیه تطهیر دارای شأن نزولی متفاوت از آیات مرتبط با همسران پیامبر (ص) است و علت قرار گرفتن آن در کنار آیات مربوط به همسران پیامبر (ص) این است که مردم همه اعضای خانواده پیامبر (ص) را، از جهت تأسی و اقتدا به آنها، همگون نهند.

کلیدواژگان: آیه تطهیر، آیه ۳۳ سورة احزاب، اهل بیت، سورة احزاب، همسران پیامبر

* دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۱ | بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۱۵ | پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۱ | انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۲/۱۰

استناد به این مقاله: شاه سنایی، محمد رضا؛ و شریفی، عباس. (۱۴۰۳). تفسیر تطبیقی ابن عاشور و مدرسی از آیه تطهیر با تأکید بر سیاق. پژوهش های تفسیر تطبیقی، ۱۰(۱)، ۵۳-۷۲. <https://doi.org/10.22091/ptt.2024.9382.2240>

© نویسنده(ها)

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

در قرآن کریم، گاه، آیه یا بخشی از آیه به ظاهر با قبل و بعد خود ارتباطی ندارد. بخشی از آیه ۳۳ سورة احزاب، مشهور به آیه تطهیر، چنین وضعیتی دارد. در این سوره، آیه ۲۸ تا پایان آیه ۳۴ درباره همسران رسول خدا (ص) است که در آن، خداوند متعال با لحنی عتاب‌آمیز مواردی را به آنها تذکر می‌دهد و ایشان را از برخی کارها بر حذر می‌دارد، ولی در بخشی از آیه ۳۳ با تغییر خطاب و لحن «اهل البيت» را مورد خطاب قرار می‌دهد: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» و دوباره در آیه ۳۴ خطاب را متوجه همسران پیامبر (ص) می‌کند: «وَأَذْكُرَنَّ مَا بُنِيَ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا». این تغییر ناگهانی خطاب و روایاتی که مصداق بخش پایانی آیه ۳۳ سورة احزاب را پنج تن آل عبا معرفی کرده باعث ایجاد دو رویکرد نادرست شده است.

رویکرد نادرست نخست اینکه برخی از دانشمندان شیعه این عدم همگونی سیاق را دلیلی بر جابه‌جایی این آیات – و به تعبیر دیگر، تحریف مکانی آیات – پنداشته‌اند. مجلسی (۱۴۰۳ ق) عدم تناسب ظاهری آیات را دلیلی بر حذف برخی آیات دانسته و در این باره گفته است:

شاید آیه تطهیر را در مکانی قرار داده‌اند که به گمان خود با آن تناسب داشته باشد و به جهت مصالح دنیوی خویش آن را در کنار آیات مرتبط با همسران رسول خدا (ص) قرار داده‌اند. این در حالی است که احادیث بر خلاف آن است و اعتماد به نظم و ترتیب آیات در این باب باطل و نادرست است. و اگر قائل به جابه‌جایی نیز نشویم، روایات فراوانی گویای حذف آیات بسیاری از قرآن است؛ پس شاید آیاتی از قبل و بعد آیه تطهیر حذف شده باشد که اگر بودند ارتباط ظاهری میان این آیات حفظ می‌شد. (ترجمه نویسندگان این مقاله، ج ۳۵، ص ۲۳۵)

صاحب تفسیر اطیب البیان، طیب، (بی‌تا) دشمنی با امیرمؤمنان (ع) را سبب جابه‌جایی این آیات معرفی می‌کند: «معاندین ترتیب نزول این آیه را از روی عناد با امیر المؤمنین علیه السلام و غصب خلافت برهم زدند» (ج ۴، ص ۲۹۵). شوشتری (بی‌تا) در ذیل آیه ۳۳ احزاب می‌نویسد: «آیه تطهیر بدون ارتباط با آیات همسران پیامبر نازل شده، ولی عثمان و دیگران، با این گمان که در ارتباط با همسران پیامبر است، اجتهاد کرده و آن را در کنار این آیات قرار داده‌اند» (ج ۲، ص ۵۶۵).

رویکرد نادرست دوم اینکه برخی دانشمندان اهل سنت نیز وجود چنین سیاقی را دلیلی بر رد عقاید شیعه و عدم اختصاص «اهل البیت» به حضرت فاطمه، امام علی و امام حسن و امام حسین (ع) پنداشته‌اند. بیضاوی (۱۴۱۸ ق) ذیل آیه ۳۳ احزاب نوشته است: «اختصاص دادن عنوان اهل البیت به فاطمه و علی و دو پسر ایشان، رضی الله عنهم، توسط شیعه و احتجاج به عصمت ایشان استدلال ضعیفی است که با قبل و بعد آیه سازگار نیست» (ج ۴، ص ۲۳۲). ابن‌کثیر (۱۴۱۹ ق) نیز با اشاره به تناسب آیات، نساء را داخل در عنوان «اهل البیت» می‌داند: «با تدبر در آیات، در این‌که زنان پیامبر داخل در آیه تطهیر هستند تردیدی نیست و سیاق مؤید آن است» (ترجمه نویسندگان این مقاله، ج ۶، ص ۳۷۰).

این دیدگاه برخی دانشمندان شیعه و اهل سنت درباره این آیه تطهیر است. داوری درباره نظرات موجود و بررسی صحت و سقم آن‌ها حکم می‌کند تا سیاق سوره و سیاق آیات موردنظر با دقت و توجه بیشتری بررسی شود. به این منظور، این مقاله، با بررسی تطبیقی دیدگاه‌های محمدتقی مدرسی و ابن‌عاشور، که با استناد به سیاق آیات، نحوه چیدمان آیات مذکور را بررسی کرده‌اند، به دنبال پاسخ به این پرسش است که آیا می‌توان، با استناد به سیاق حاکم بر کل سوره و آیات ۲۸ تا ۳۴، به راه‌حلی دست یافت که نه با روایات متواتر فریقین مبنی بر اختصاص عنوان «اهل البیت» بر «خمسه طیه» در تضاد باشد و نه موجب باور به تحریف مکانی شود.

پیشینه پژوهش

بابایی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای، با تمرکز بر اثبات استقلال نزول آیه تطهیر، به این نتیجه رسیده است که برای فهم معنای آیه تطهیر، باید این آیه به‌تنهایی ملاحظه گردد و به سیاق آن توجه نشود، اما در این مقاله به چینش آیات و ارتباط آیات مربوط به همسران پیامبر (ص) با آیه تطهیر پرداخته نشده است. لایقی و همای (۱۳۹۹) در مقاله خود، ضمن بررسی ساختار معنایی حاکم بر کل سوره، به ارتباط بین آیات مربوط به همسران رسول خدا (ص) با آیه تطهیر پرداخته‌اند و چینش مذکور را غیرمرتبط با هم ندانسته‌اند. در مقاله‌های پیش‌گفته استدلال‌های قرآنی و روایی اهل سنت بررسی نشده است. این مقاله، با محور قرار دادن سیاق کلی سوره و توجه به آیات مرتبط سوره تحریم، استدلال‌های ابن‌عاشور و مدرسی را بررسی کرده است.

دیدگاه ابن عاشور درباره آیه تطهیر

عبارت‌های کلیدی در تفسیر ابن عاشور از آیه تطهیر «اهل البيت»، «رجس» و «تطهیر» است که با محوریت تغییر ضمایر، سیاق و روایات فریقین بررسی شده است.

مصدق «اهل البيت»

ابن عاشور (۱۴۲۰ ق) منظور از «بيت» در آیه مورد بحث را بيت هر يك از همسران رسول خدا (ص) دانسته و مستند سیاقی او عبارت «وَأَذْكُرَنَّ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ» در آیه بعد است:

منظور از بيت در اين فراز از آیه خانه هريك از همسران پیامبر، صلى الله عليه وسلم، است و اهل هر خانه از اين خانه‌ها نبی، صلى الله عليه وسلم، و همسر او در آن خانه است؛ از همین رو، بعد از اين فراز آمده: «أَذْكُرَنَّ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ» (احزاب: ۳۴) و در هر دو ضمير خطاب متوجه همسران پیامبر است. (ترجمه نویسندگان اين مقاله، ج ۲۱، ص ۲۴۶)

بر اين اساس، ابن عاشور مخاطبان آیه تطهیر را همسران رسول خدا (ص) می‌داند و علت تغییر سیاق ضمایر از جمع مؤنث به جمع مذکر را وجود پیامبر خدا (ص) در میان همسران و از باب تغليب دانسته است. او برای تقویت استدلال خود به آیه «رَحِمْتُ اللَّهَ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ» (هود: ۷۳) استناد کرده که در آن، با وجود اين که همسر حضرت ابراهیم (ع) مورد خطاب است، از او با جمع مذکر «عليکم» و عنوان «اهل البيت» یاد شده است (ج ۲۱، ص ۲۴۶).

ابن عاشور و روایات فریقین درباره مصادیق «اهل البيت»

ابن عاشور (۱۴۲۰ ق) در مواجهه با روایات فراوان فریقین، که مراد از «اهل البيت» را حضرت علی، حضرت فاطمه و حسنین (ع) می‌داند، با استناد به ابن کثیر و با تشکیک در سند احادیث مذکور، نزول اين فراز از آیه را در شأن ایشان نمی‌پذیرد (ج ۲۱، ص ۲۴۷). اين در حالی است که ابن کثیر (۱۴۱۹ ق) از ۱۵ طریق متفاوت احادیث پیش گفته را نقل کرده و تنها به سند سه حدیث ایراد گرفته و تصریح کرده است که فقط سند برخی از اين احادیث اشکال دارد: «فَإِنْ فِي بَعْضِ أَسَانِيدِهَا نَظَرًا، وَاللَّهِ أَعْلَمُ» (ج ۶، صص ۳۶۴-۳۷۰).

مفهوم رجس و تطهیر

«رجس» در اصل به معنای آلودگی جسمانی است، ولی در اصطلاح به گناهان و کاستی‌های معنوی اطلاق می‌شود و «تطهیر» به اجتناب از گناه و آنچه موجب نقصان دین می‌گردد تعریف می‌شود. ابن عاشور (۱۴۲۰ ق)، در ادامه تفسیر خود از آیه، اراده الهی ذکر شده در آیه را اراده تکوینی تفسیر می‌کند و بر اساس آن، بر این باور است که پروردگار نفوس همسران رسول خدا (ص) را تزکیه، و ایشان را از ارتکاب گناهان کبیره مصون کرده است (ج ۲۱، ص ۲۴۷).

نتیجه‌گیری ابن عاشور

یکی از نتیجه‌گیری‌های ابن عاشور (۱۴۲۰ ق) این است که همسران رسول خدا (ص) مخاطبان آیه تطهیرند و آیه در شأن ایشان نازل شده و ایشان به جعل الهی مصداق «اهل البیت» هستند و حضرت فاطمه و دو پسر و همسرش (ع) به جعل نبوی مصداق این عبارت قرآنی‌اند و منزلت ایشان همانند منزلت سلمان فارسی است (ج ۲۱، ص ۲۴۷). ابن عاشور روایاتی که رسول خدا (ص)، در پاسخ به این سؤال ام‌سلمه که آیا من نیز از اهل بیت هستم، فرمود بله، بلکه فرمود «إِنَّكَ عَلَى خَيْرٍ» را چنین توجیه کرده که اگر آن حضرت پاسخ مثبت می‌دادند، تحصیل حاصل بود؛ زیرا آیه در شأن همسران نازل شده بود و نیازی نبود آنها به آن ملحق گردند (ج ۲۱، ص ۲۴۸). نتیجه‌گیری دیگر وی این است که «شیعه عنوان اهل البیت را ربوده و به [حضرت] فاطمه و دو پسر و همسرش، که رضوان خدا بر آنها باد، اختصاص داده است» (ترجمه نویسندگان این مقاله، ج ۲۱، صص ۲۴۷-۲۴۸).

دیدگاه مدرسی درباره آیه تطهیر

در تفسیر مدرسی، مانند ابن عاشور، عبارت‌های کلیدی در تفسیر آیه تطهیر «اهل البیت»، «رجس» و «تطهیر» است و تفسیر این آیه با محوریت سیاق و روایات فریقین انجام شده است.

مصداق «اهل البیت»

مدرسی، بر خلاف ابن عاشور، شأن نزول آیه را ویژه امام علی، حضرت زهرا، امام حسن و امام حسین (ع) دانسته است. مستند قرآنی ایشان بر این ادعا سیاق کل سورة احزاب است. او ابتدا ارتباط این فراز از آیه را با کل سورة و سپس ارتباط همسران رسول خدا (ص) با فراز مذکور را چنین بیان کرده است:

نخست. محور اصلی سوره احزاب آیه «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» است و موضوع اصلی سوره رهبری الهی است که در زمان آن حضرت در شخصیت وی تبلور یافته بود و بعد از او نیز در کسانی تبلور می‌یابد که مانند ایشان معصوم‌اند و پس از ایشان این مسیر را امتداد می‌بخشند... در این صورت، همان‌گونه که اطاعت از خداوند و رسول خدا بر همسران آن حضرت و سایر مؤمنان واجب است، اطاعت از «اهل البیت» نیز بر ایشان واجب است.

دوم. نقش ویژه زنان در تحقق هدف شریعت اسلام، که همان جامعه نمونه اسلامی است، موجب شده که نسبت به تربیت و تعالی فردی و اجتماعی ایشان اهتمام ویژه‌ای داشته باشد و به همین جهت، پس از تعلیم مجموعه‌ای از تعالیم، «اهل البیت» را به‌عنوان یک خانواده الگو به ایشان معرفی می‌نماید. (ترجمه نویسندگان این مقاله، مدرسی، ۱۴۱۹ ق، ج ۱۰، صص ۳۲۴-۳۲۵)

مفهوم رجس و تطهیر

مدرسی (۱۴۱۹ ق) «رجس» را عمل شیطان و آنچه مورد رضایت پروردگار نباشد معنا کرده است (ج ۱۰، ص ۳۳۲). او منظور از «تطهیر» را عنایت ویژه پروردگار به «اهل البیت» از جهت علم، تقوی، و عصمت دانسته است. از منظر ایشان، اراده الهی در این آیه اراده تکوینی است (ج ۱۰، ص ۳۳۵).

مدرسی و روایات فریقین درباره مصادیق «اهل البیت»

مدرسی، بر خلاف ابن‌عاشور، بر این باور است که فراز «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» تنها در شأن امام علی (ع)، حضرت فاطمه (س)، امام حسن و امام حسین (ع) نازل شده و روایات گواه آن در منابع اهل سنت نزدیک به چهل طریق و در منابع شیعه بیش از سی طریق است:

روایات بسیاری، که بیش از ۷۰ حدیث است، در منابع اهل سنت به طرق زیادی از ام‌سلمه، عایشه، ابوسعید خدری، واثله بن اسقع، ابی حمراء، ابن عباس، ثوبان، عبدالله جعفر و حسن بن علی (ع)، نزدیک به بیست طریق نقل شده است.

و در منابع شیعه از طریق امام علی، امام سجاد، امام باقر، امام صادق، امام رضا (ع)، ام‌سلمه، ابوذر، ابی لیلی، ابوالاسود دثلی، عمر بن میمون و سعد بن ابی وقاص از بیش از سی طریق نقل شده است.

(ترجمه نویسندگان این مقاله، مدرسی، ۱۴۱۹ ق، ج ۱، ص ۳۲۶)

نقد دیدگاه ابن عاشور

منظور از «بیت»

ابن عاشور (۱۴۲۰ ق) بر این باور است که منظور از «بیت» در «اهل البیت»، خانه هریک از همسران پیامبر (ص) است (ج ۲۱، ص ۴۲۷)، در حالی که دقت در واژگان به کاررفته در آیات مذکور حکایت از این دارد که این ادعا با سیاق سازگار نیست؛ زیرا هرگاه سخن از خانه مکانی و مادی همسران آن حضرت است، این واژه به صورت جمع به کار رفته است، مانند ابتدای آیه ۳۳ «وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ» و آیه ۳۴ «وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ» و آیه ۵۳ همین سوره «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ» و در جایی که سخن از امور معنوی و همگامی با رسول خدا باشد (مقام تطهیر) به صورت مفرد بیان شده و به نحوی بین بیوت مادی، که متعلق به همسران است، و بیت معنوی، که متعلق به آن حضرت است، تمایز برقرار شده است. این در حالی است که در صورت صحت ادعای ابن عاشور (عدم تفاوت مقصود)، باید واژه بیت در همه موارد به صورت مفرد یا جمع می آمد.

مصادیق «اهل البیت»

این مفسر، به دنبال برداشتی که از واژه «بیت» دارد، مخاطبان اصلی «اهل البیت» را همسران آن حضرت بیان کرده و این در حالی است که این برداشت با سیاق آیات و با آیات مرتبط با همسران آن حضرت در سوره تحریم و با روایات مورد قبول فریقین (که در ادامه بررسی خواهد شد) هماهنگی ندارد.

۱. مخالفت با سیاق آیات ۲۸-۳۴

۱.۱. مخالفت با لحن عتاب آمیز

همسران رسول خدا (ص) از آیه ۲۸ تا ۳۳ مورد خطاب قرار گرفته اند و با لحن عتاب آمیزی، ابتدا، تهدید به طلاق از سوی رسول خدا (ص) شده اند و سپس، از انجام کارهای زشتی نهی شده اند که این با اراده تکوینی خداوند مبنی بر «عصمت ایشان از هرگونه پلیدی» همخوانی ندارد.

ای پیامبر! به همسرانت بگو: اگر شما زندگی دنیا و زیور و زینتش را می خواهید بیایید تا برخوردارتان بنمایم و با روشی پسندیده رهایتان کنم * ای همسران پیامبر! هرکس از شما کار بسیار زشت آشکاری مرتکب شود [قطعاً پیوند همسری با پیامبر به او مصونیت نمی دهد، بلکه] عذاب برای او دوچندان خواهد شد، و این

[کار] بر خدا آسان است. * و هرکس از شما برای خدا و پیامبرش اطاعت خاضعانه کند و کار شایسته انجام دهد، پاداشش را دو برابر به او می‌دهیم و برای او رزقی نیکو و باارزش آماده کرده‌ایم. * ای همسران پیامبر! شما اگر پرهیزکاری پیشه کنید [از نظر منزلت و موقعیت] مانند هیچ یک از زنان نیستید، پس در گفتار خود، نرمی و طنازی [چنان‌که عادت بیشتر زنان است] نداشته باشید تا کسی که بیمار دل است طمع کند، و سخن پسندیده و شایسته گویند * و در خانه‌هایتان قرار و آرام گیرید، و [در میان نامحرمین و کوچه و بازار] مانند زنان دوران جاهلیت پیشین [که برای خودنمایی با زینت و آرایش و بدون پوشش در همه‌جا ظاهر می‌شدند] ظاهر نشوید، و نماز را برپا دارید و زکات بدهید، و خدا و پیامبرش را اطاعت کنید، جز این نیست که همواره خدا می‌خواهد هرگونه پلیدی را از شما اهل بیت برطرف نماید، و شما را چنان‌که شایسته است [از همه گناهان و معاصی] پاک و پاکیزه گرداند. (ترجمه انصاریان، ۱۳۸۳، ص ۴۲۲)

۲.۱. تغییر ضمایر در آیه تطهیر و پس از آن

تغییر ضمایر بخش دوم آیه ۳۳ احزاب از جمع مؤنث به جمع مذکر یکی از نشانه‌های تغییر افراد مورد خطاب است و نکته قابل توجه این است که پس از پایان آیه ۳۳ و فراز مربوط به «اهل البیت»، دوباره همسران با ضمیر جمع مؤنث «واذکرن» مورد خطاب واقع می‌شوند، در صورتی که اگر مراد از «اهل البیت» همسران آن حضرت بود، نیازی به تغییر ضمایر نبود و مناسب بود با همان ضمیر جمع مذکر ذکر شده در آیه تطهیر آیات ادامه می‌یافت. همین تغییر ضمایر پس از فراز مربوط به «اهل البیت» تأییدی است بر این‌که همسران جدا از «اهل البیت» هستند: «وَأَذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ».

ابن عاشور برای توجیه تغییر ضمیر در آیه تطهیر به آیه ۷۳ هود استناد کرده و مدعی شده است همان‌گونه که حضرت ابراهیم (ع) به همراه همسرش با عبارت «اهل البیت» مورد خطاب واقع شده‌اند، در آیه ۳۳ احزاب نیز همسران به همراه رسول خدا (ص) با ضمیر مذکر مورد خطاب قرار گرفته‌اند. در عین صحت این ادعا در مورد آیه ۷۳ سوره هود، گفتنی است که سیاق این آیات از سیاق آیات ۲۸ تا ۳۴ سوره احزاب به کلی متفاوت است و بر خلاف اوصاف نکوهش‌کننده همسران رسول خدا (ص) در سوره احزاب، سیاق آیات مرتبط با همسر حضرت ابراهیم (ع) نه تنها سرزنش و نکوهش نیست، بلکه ایشان با عبارت «فَبَشِّرْهُنَّهَا» مورد بشارت قرار گرفته و مشمول رحمت و برکت خداوند شده است:

وَأَمْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَلَبَسَ رِثَاها بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبُ * قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْثِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ * قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. (هود: ۷۱-۷۳)

ترجمه: و همسرش ایستاده بود، خندید. او را بشارت به اسحاق و پس از او یعقوب دادیم. گفت: ای وای بر من! آیا من فرزند می‌آورم در حالی که پیرزنم و این شوهرم پیرمرد است. این راستی چیز عجیبی است. گفتند از فرمان خدا تعجب می‌کنی؟ این رحمت خدا و برکاتش بر شما خانواده است، چراکه او حمید و مجید است.

۲. تعارض وصف «تطهیر» با اوصاف برخی همسران در سورة تحریم

آیه ۳ و ۴ سورة تحریم تصریح دارد بر این‌که برخی از همسران رسول خدا (ص) با افشای راز آن حضرت مرتکب گناه بزرگی شدند، به‌گونه‌ای که عمل ایشان به‌مثابه جنگ با خداوند، جبرئیل، «صالح المؤمنین» و سایر فرشتگان تلقی شده و از ایشان خواسته شده که توبه کنند:

وَ إِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَ أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضُهُ وَ أَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ * إِنَّ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَ إِنَّ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ.

ترجمه: و هنگامی که پیامبر، رازی را به یکی از همسرانش گفت و او آن راز را [نزد زن دیگر] فاش کرد، و خدا پیامبر را از افشای آن آگاه نمود، پیامبر بخشی از آن [راز افشا شده] را به آن زن گوشزد کرد و از گفتن بخشی دیگر [برای آنکه فاش‌کننده بیشتر شرم‌منده نشود] خودداری نمود. آن زن گفت: چه کسی فاش کردن راز را [به وسیله من] به تو خبر داده است؟ پیامبر گفت: دانای آگاه به من خبر داد. اگر شما دو زن از کار خود به پیشگاه خدا توبه کنید [خدا توبه شما را می‌پذیرد]، چون دل شما دو نفر از حق و درستی منحرف شده است، و اگر بر ضد پیامبر به یکدیگر کمک دهید [راه به جایی نخواهید برد]؛ زیرا خدا و جبرئیل و صالح مؤمنان [که علی بن ابی طالب است] یار اویند، و فرشتگان نیز بعد از آنان پشتیبان او خواهند بود. (ترجمه انصاریان، ۱۳۸۳، ص ۵۶۰)

ابن عاشور در ذیل این آیات تصریح دارد که عایشه و حفصه، دو تن از همسران رسول خدا (ص)، در ماجرای افشای راز رسول الله (ص)، مرتکب «اثم» شدند. آنها، با افشای سر، موجب ضایع شدن حقوق همسرشان شدند و مرتکب گناه شدند و واجب شد از گناه خود توبه کنند. ابن عاشور (۱۴۲۰ ق) در ادامه بحث، با کنار هم قرار

دادن عبارت «فَقَدْ صَعَتْ قُلُوبُكُمَا» (تحریم: ۴) و «وَلَيَصْنَعَنَّ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» (انعام: ۱۱۳) چنین نتیجه گرفته که عایشه و حفصه با افشای راز رسول خدا (ص) دچار انحراف و فساد قلبی شدند و باید از آن توبه می‌کردند (ج ۲۸، ص ۳۱۹). مطالب پیش‌گفته با عصمت از گناه همسران رسول خدا (ص) که مورد ادعای اوست با آیه تطهیر در تضاد است. همچنین، آیه تطهیر به صورت مطلق همه «اهل البيت» را از گناه معصوم دانسته است و استثنائی برای برخی افراد آن قائل نشده تا ادعا شود برخی از همسران پیامبر (ص) شامل آیه مذکور هستند نه همه آنها.

ارزیابی دیدگاه مدرسی درباره سیاق سوره

مدرسی مدعی است که محور اصلی آیات سوره احزاب آیه «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱) است. با توجه به این که وجود اسوه و الگو اختصاص به مردم زمان آن حضرت ندارد، باید افرادی وجود داشته باشند که پس از آن حضرت در تربیت الهی برای نسل‌های بعدی الگو باشند؛ از این رو، خداوند سبحان گروهی از خانواده آن حضرت را، که با ایمان و عمل صالح توانسته‌اند پا جای پای آن حضرت گذارند، از هرگونه پلیدی مصونیت بخشیده تا الگوی مردم پس از آن حضرت باشند و ایشان را، با عنوان «اهل البيت» به مردم، همسران آن حضرت و سایر مؤمنان، معرفی کرده است. (مدرسی، ۱۴۱۹، ق، ج ۱۰، ص ۳۳۳)

ادعای مدرسی (۱۴۱۹ ق) بر پنج اصل استوار است:

۱. آیه محوری سوره احزاب آیه «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱) است (ج ۱۰، ص ۳۲۶).

۲. آیه محوری سوره (آیه ۲۱) با آیه تطهیر ارتباط دارد. با توجه به این که آیه مذکور درباره رهبری دینی پیامبر (ص) است که در زمان حیات ایشان تجسم یافته، پس از ایشان نیز در کسانی که به طور حقیقی به ایشان اقتدا نموده‌اند تجلی می‌یابد و آنها همان کسانی هستند که با عنوان «اهل البيت» از ایشان یاد شده و پروردگار ایشان را از هرگونه رجسی به دور داشته است (ج ۱۰، ص ۳۲۷).

۳. آیات مربوط به همسران رسول خدا (ص) با آیه محوری سوره و آیه تطهیر ارتباط دارد. اهتمام اسلام به تربیت دینی زنان و توجه به جایگاه ویژه ایشان در تربیت نسل آینده، به‌ویژه جایگاهی که همسران

پیامبر (ص) به علت انتساب به آن حضرت دارند، موجب شده که علاوه بر دستور به اطاعت از فرامین الهی و تأسی به رسول خدا (ص)، پس از ارائه مجموعه‌ای از تعالیم تربیتی، اجتماعی و سیاسی، اهل بیت را نمونه کامل خانواده فاضل به آنها معرفی کند.

۴. روایات معتبر فریقین مراد از اهل بیت را خمسۀ طیبه بیان داشته‌اند (ج ۱۰، ص ۳۲۸).

۵. بررسی تاریخ حکایت از این دارد که خمسۀ طیبه به دور از هرگونه رجسی بوده‌اند و متمایز از دیگران

(ج ۱، ص ۳۳).

برای بررسی صحت و سقم ادعای مذکور لازم است تا ابتدا سیاق کلی حاکم بر کل سوره بررسی شود و سپس ارتباط آیه تطهیر با سیاق کلی مشخص گردد.

۱. بررسی سیاق حاکم بر کل سوره

بررسی محتوایی آیات سوره احزاب ما را به این امر رهنمون می‌شود که محور اصلی سوره اسوه‌های الهی و سرنوشت نیک پیروی از اسوه‌های الهی و سرنوشت بد پیروی از اسوه‌های غیر الهی است. در آغاز سوره، بر اطاعت و فرمانبرداری از خداوند و اطاعت نکردن از کفر و نفاق تأکید شده است: «لَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ... وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ» (احزاب: ۱-۲؛ ترجمه: ای پیامبر! بر تقوای الهی ثابت قدم و استوار باش، و از کافران و منافقان اطاعت مکن... و آنچه را که از سوی پروردگارت به تو وحی می‌شود پیروی کن). سپس، در ادامه آیات، اولویت رسول خدا (ص) نسبت به سایر مؤمنان را به مؤمنان گوشزد می‌کند: «النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ» (احزاب: ۶؛ ترجمه: پیامبر، نسبت به مؤمنان از خودشان اولی و سزاوارتر است). در ادامه، آن حضرت الگو و اسوه حسن به مردم معرفی می‌شود: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱). در آیه ۴۵، باز بر جایگاه ویژه رسول خدا (ص) در هدایت مردم تأکید می‌شود: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا» (ترجمه: ای پیامبر! به راستی ما تو را شاهد [بر امت] و مؤده‌رسان و بیم‌دهنده فرستادیم) و در آیات پایانی سوره، به ذکر سرنوشت شوم امت‌های گذشته پرداخته می‌شود که با عدم تبعیت از رسولان زمان (اسوه‌های معرفی شده پروردگار) به شقاوت ابدی مبتلا شدند: «يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ * وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا» (احزاب: ۶۶-۶۷؛ ترجمه: روزی که چهره‌هایشان را در آتش از سویی به سویی می‌گردانند، [و] می‌گویند: ای کاش ما [در

دنیا] از خدا و پیامبر اطاعت کرده بودیم، و می‌گویند: پروردگارا! همانا ما از فرمانروایان و بزرگانمان اطاعت کردیم، در نتیجه گمراهمان کردند). در ادامه، هشدار می‌دهد که آثار مثبت این پیروی و یا تبعات نافرمانی از ایشان تنها منحصر به دنیا نیست و در آخرت نمود بیشتری دارد و برای تأکید بر اهمیت این موضوع به سرگذشت قوم بنی‌اسرائیل پرداخته که در اثر پیروی نکردن از پیامبرشان به چه سرنوشت شومی مبتلا شدند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا» (احزاب: ۶۹؛ ترجمه: ای اهل ایمان! [درباره پیامبرتان] مانند کسانی نباشید که موسی را [با تهمت و دروغ بستن به او] آزار دادند و خدا او را از آنچه درباره او می‌گفتند، پاک و مبرا ساخت، و او نزد خدا آبرومند بود). در پایان سوره، بار دیگر آثار مثبت پیروی از رسول خدا (ص) گفته شده: «يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا» (احزاب: ۷۱؛ ترجمه: تا [خدا] اعمالتان را برای شما اصلاح کند و گناهتان را بر شما بیاورد. و هرکس خدا و پیامبرش را اطاعت کند، بی‌تردید رستگاری بزرگی یافته است).

۲. ارتباط آیه تطهیر با موضوع محوری سوره

عمر رسالت حضرت ختمی مرتبت به‌عنوان «الگوی بی‌بدیل و عاری از هرگونه خطا و گناه» تنها ۲۳ سال بود و بسیاری از صحابی ایشان توفیق آن را نداشتند که در تمام این مدت در خدمت ایشان بوده، از مصاحبت ایشان فیض برده و از نزدیک با سیره ایشان آشنا شوند. از طرفی، مسلمانانی که ایشان را درک نکرده بودند می‌خواستند با سیره ایشان آشنا و به آن حضرت اقتدا کنند. افرادی که توقع می‌رفت بیش از همه تحت تعلیم انبیا باشند و از نزدیک با وحی آشنا باشند خانواده آن حضرت بودند و طبیعی بود مردم برای آشنایی با روش و منش ایشان به کسانی که مصاحبت بیشتری با آن حضرت داشتند مراجعه نمایند.

در این میان یک مشکل اساسی وجود داشت و آن اینکه در خانواده پیامبر (ص) همه از این حیث در یک مرتبه نبودند و فقط برخی توانسته بودند از نظر علم و عمل خود را با تعالیم آسمانی منطبق کرده و به مقام «اهل البیت» دست یابند. از این رو، این خطر وجود داشت که برخی از نزدیکان پیامبر فقط و فقط به‌جهت انتساب به آن حضرت در معرض پیشوایی مسلمانان قرار گیرند. به همین دلیل، قرآن کریم برای دفع همگون‌پنداشته شدن همه اعضای خانواده آن حضرت، ابتدا از آیه ۲۸ تا ۳۳ با لحنی عتاب‌انگیز همسران آن حضرت را مورد خطاب قرار داد

و از انجام برخی اعمال نادرست نهی نمود و پس از آن، از گروه دیگر از خانواده آن حضرت، که توانسته بودند با ایمان راستین و انجام عمل صالح به مقام اهلیت رسول خدا دست یابند، با عنوان «اهل البیت» یاد کرد. تفکیک افراد خانواده پیامبر (ص) به دو گروه مذکور دارای دو فائده بود: نخست، تذکری بود به همسران که تنها انتساب به رسول خدا (ص) کافی نیست و انتساب بدون عمل صالح نه تنها ارزشی ندارد، بلکه موجب می‌گردد که آنها بیش از دیگران مورد مؤاخذه قرار گیرند و آنها باید اهل البیت را الگوی خود قرار داده و به ایشان اقتدا نمایند: «وَأَذْكُرَنَّ مَا يُثَلَّى فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ». دوم، مردم همه اعضای خانواده پیامبر (ص) را، از جهت تأسی و اقتدا به آنها، همگون نپندارند.

مطالب مذکور تأییدی بر ادعای مدرسی درباره محوریت سورة احزاب و ارتباط آن با آیه تطهیر است. علاوه بر مطالب مذکور، که برداشت مستقیم از سیاق حاکم بر سورة احزاب است، تأکید بر جایگاه اسوه بودن اهل بیت در حدیث مشهور و مورد قبول فریقین، یعنی حدیث ثقلین، شاهد دیگری بر صحت ادعای آقای مدرسی است. در حدیث ثقلین چند مطلب مورد تأکید رسول الله (ص) است: همگامی اهل بیت و قرآن، وجوب تمسک به اهل بیت و قرآن، تأکید به غفلت نکردن درباره اهل بیت، تأکید بر ممکن بودن پیمودن راه هدایت پس از رحلت رسول الله (ص) فقط از طریق اهل بیت و همه اینها حکایت از صحت ادعای مدرسی دارد.

مسلم نیشابوری (بی تا، ج ۴، ص ۱۸۷۳)، طبرانی (۱۴۰۴ ق، ج ۳، ص ۱۸۰) و متقی هندی (۱۴۰۱ ق، ج ۱، ص ۱۷۸) از دانشمندان بزرگ اهل سنت اند که این حدیث را در کتب خویش آورده‌اند. نکته قابل توجه آنکه در برخی از روایات مذکور چندبار در توجه به اهل بیت سفارش شده است (مسلم نیشابوری، بی تا، ج ۴، ص ۱۸۷۳).

مقایسه نظرات ابن عاشور و مدرسی درباره روایات مورد قبول فریقین

برخلاف ادعای ابن عاشور، که مدعی است تنها یک روایت هست که دلالت دارد آیه تطهیر در شأن خمسة طيبة نازل شده که آن را هم ابن کثیر به طبری نسبت داده، آقای مدرسی بر این باور است که فراز «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» تنها در شأن امام علی، حضرت فاطمه، امام حسن و امام حسین (ع) نازل شده و روایات ناظر بر آن، در منابع اهل سنت نزدیک به چهل طریق و در منابع شیعه افزون از سی طریق است. بررسی منابع فریقین حکایت از صحت ادعای آقای مدرسی دارد و آنچه شاذ و نادر است روایاتی است که شأن نزول آیه را در شأن

همسران می‌داند و تنها از طریق ابن عباس، عکرمه و عروه و ابن‌زبیر نقل شده است (سیوطی، ۱۴۰۴ ق، ج ۵، ص ۱۹۸). نکته قابل تأمل این است که برخی از افراد مذکور همچون عروه از دشمنان امیرمؤمنان (ع) بوده‌اند. عروه بن زبیر (د ۹۴ ق) از راویان حدیث است که به بدگویی از امیرمؤمنان (ع) و حضرت زهرا (س) می‌پرداخت و مورد اعتراض حضرت سجاد (ع) واقع شد (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۵۶۹). ثقفی (د ۲۸۳ ق؛ ۱۴۱۰ ق) نیز او را از کینه‌ورزان نسبت به امیرمؤمنان (ع) در مدینه معرفی کرده است (ج ۲، ص ۵۶۹).

باری، منابع اهل سنت و شیعه آکنده است از احادیثی که تصریح دارند این آیه در شأن خمسۀ طیبه نازل شده است و یا روایاتی که مصداق «اهل البیت» را خمسۀ طیبه معرفی کرده است. این روایات از طریق صحابه‌ای همچون ابی‌سعید خدری از رسول خدا (ص)، عایشه و ام‌سلمه (همسران آن حضرت)، واثله بن الأسقع، عمر بن ابی‌سلمه، حسن بن علی (ع)، عبد الله بن جعفر طیار، مالک بن انس و ابی‌الحرثاء نقل شده است (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۲، صص ۳-۸؛ ابن ابی‌حاتم، ۱۴۱۹ ق، ج ۹، ص ۳۱۳۲؛ طبرانی، ۲۰۰۸ ق، ج ۵، ص ۱۹۴؛ ثعلبی، ۱۴۲۲ ق، ج ۸، ص ۴۴؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ ق، ج ۲، ص ۲۵۱؛ واحدی، ۱۴۱۱ ق، ص ۳۶۸). برای جلوگیری از اطالۀ کلام، تنها به ذکر دو روایت بسنده می‌شود:

(۱) از ابوسعید خدری روایت شده است که رسول خدا (ص) فرمودند: آیه تطهیر درباره پنج تن نازل شده است: درباره من، علی، حسن و حسین و فاطمه (ع). (۲) از ام‌سلمه نقل شده هنگامی که آیه «إِنَّمَا يَرِيْدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» نازل شد، رسول خدا (ص) علی، فاطمه، حسن و حسین را فراخواند و کسای خیری را بر ایشان افکند و فرمود: پروردگارا ایشان اهل بیت من هستند. من به آن حضرت گفتم آیا من از ایشان نیستم و آن حضرت پاسخ دادند که تو بر نیکی هستی. (ترجمۀ نویسندگان این مقاله، طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۲، صص ۳-۸)

بررسی روایات مذکور در منابع فریقین حکایت از این دارد که رسول خدا (ص) در زمان‌ها و مکان‌های مختلف این کار را تکرار کردند که بر همه روشن شود که منظور از اهل بیت فقط خمسۀ طیبه هستند، نه تمام خانواده ایشان. در روایت دیگری در تفسیر طبری، ذکر شده که این ماجرا در منزل زینب، یکی دیگر از همسران آن حضرت، رخ داد و هنگامی که زینب درخواست نمود که ایشان نیز زیر کسا رود، رسول خدا به ایشان اجازه نداد (ثعلبی، ۱۴۲۲ ق، ج ۸، ص ۴۴). در منابع شیعه، این شأن نزول به طرق مختلفی از امام حسن، امام حسین، امام باقر (ع)، جعفر بن

ابی طالب، واثله بن الاسقع، جابر بن عبدالله، عایشه، ام سلمه، ابن عباس و ابوسعید خدری نقل گردیده است (برای نمونه، نک طبرسی، ۱۳۷۲ ق، ج ۸، ص ۵۶۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۳۵، ص ۲۳۳؛ طباطبائی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۶، ص ۳۱۹؛ حسین بن علی، ۱۴۳۰ ق، ص ۲۳۸). فراوانی طرق روایات فریقین در موضوع مذکور به گونه ای است که برخی از دانشمندان اهل سنت درباره این روایات ادعای تواتر نموده اند (حسکانی، ۱۴۱۱ ق، ص ۱۸). به جز روایاتی که تصریح بر نزول آیه مذکور در شأن خمسۀ طیبه دارد، سیره رسول خدا (ص) حکایت از این دارد که ایشان به مدت نه ماه در اوقات نماز، هنگام عبور از خانه حضرت فاطمه (س) می فرمود: «الصلاة اهل البيت» و آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» را تلاوت می نمود (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۵، ص ۲۲؛ سیوطی، ۱۴۰۴ ق، ج ۵، ص ۱۹۹).

اشتراک و افتراق دیدگاه مدرسی و ابن عاشور در تفسیر آیه و ترجیح دیدگاه مدرسی

بررسی دیدگاه دو مفسر حکایت از وجود نقاط اشتراک و افتراق به شرح زیر دارد:

موارد اشتراک

۱. استناد هر دو نویسنده به سیاق آیات است.
۲. استناد هر دو نویسنده به روایات است.
۳. اراده الهی در آیه ۳۳، از منظر هر دو نویسنده، تکوینی است.

موارد افتراق

۱. ابن عاشور مجموعه آیات ۲۸ تا ۳۴، به ویژه آیه تطهیر، را تنها درباره همسران رسول خدا (ص) می داند. او امیر مؤمنان (ع)، حضرت زهرا (س) و امام حسن و امام حسین (ع) را به جعل نبوی نه جعل قرآنی از مصادیق آیه تطهیر دانسته است. این در حالی است که مدرسی، بر خلاف ابن عاشور، تنها امیر مؤمنان (ع)، حضرت زهرا (س) و امام حسن و امام حسین (ع) را از مصادیق آیه تطهیر دانسته و همسران را از مصادیق آیه مذکور به شمار نمی آورد.
۲. ابن عاشور تفاوتی میان «بیوت النبی» و «بیت» قائل نشده، در حالی که مدرسی اولی را مرتبط با خانه های مادی و دومی را مرتبط با امور معنوی تفسیر کرده است.

۳. ابن‌عاشور نتوانسته ارتباط میان توبیخ‌ها و سرزنش‌های متوجه همسران را با اوصاف ذکرشده در آیه تطهیر بیان کند.

ترجیح دیدگاه مدرسی

با توجه به مطالب مذکور و به دلایل خلاصه‌شده زیر، به نظر می‌رسد دیدگاه آقای مدرسی نسبت به دیدگاه ابن‌عاشور ترجیح دارد:

۱. با سیاق کلی و موضوع محوری سوره، که همان الگو و اسوه بودن رسول خدا (ص) است، تطابق دارد.
۲. دلایل مدرسی درباره قرار گرفتن آیه تطهیر در کنار آیات مربوط به همسران رسول خدا (ص) با سیاق کل آیات همخوانی دارد.
۳. بر خلاف دیدگاه ابن‌عاشور، دیدگاه مدرسی با سایر آیات قرآنی به‌ویژه آیه ۳ تحریم، تضادی ندارد.
۴. دیدگاه او با توبیخ‌ها و نکوهش‌های همسران پیامبر (ص) همخوانی دارد.
۵. با روایات فراوان موردقبول فریقین در شأن نزول آیه همخوانی دارد.
۶. احتمال هرگونه تحریفی در آیات مرتبط منتفی است.

نتیجه‌گیری

بررسی نظرات تفسیری ابن‌عاشور و آقای مدرسی حکایت از این دارد که نظرات ابن‌عاشور با اشکالات فراوانی مواجه است، که از جمله آن‌ها می‌توان اشاره کرد به تطابق نداشتن با سیاق حاکم بر سوره و آیات دیگر در شأن همسران رسول خدا (ص) در سوره تحریم و همچنین تطابق نداشتن با روایات فراوان موردقبول فریقین. در طرف مقابل، همخوانی دیدگاه آقای مدرسی با سیاق حاکم بر سوره احزاب و سایر آیات قرآن و همچنین همخوانی با روایات مورد قبول فریقین موجب شده از اشکال‌های وارد بر آقای ابن‌عاشور برکنار باشد. مطابق دیدگاه مدرسی، هرچند آیه تطهیر دارای شأن نزول متفاوت با آیات مربوط به همسران پیامبر (ص) است، به‌علت ارتباط تنگاتنگ با آیه تأسی و ارتباط با آیات مربوط به همسران رسول خدا (ص) در چنین آیات سوره احزاب در مکان مذکور قرار گرفته است. بیان ارتباط منطقی ایجادشده میان آیه تطهیر و آیات مربوط به همسران رسول خدا (ص) توسط مفسر مذکور، که بر اساس سیاق

حاکم بر کل آیات سوره است، موجب شده تا علاوه بر دفع توهم وقوع تحریف در قرآن، توهم اینکه عنوان «اهل البیت» همسران پیامبر (ص) را نیز شامل می‌شود، مرتفع شود.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تعارض منافی گزارش نکرده‌اند.

منابع

- قرآن کریم (حسین انصاریان، مترجم). (۱۳۸۳). اسوه.
- ابن ابی الحديد، عبد الحمید بن هبة الله. (۱۴۰۴ ق). شرح نهج البلاغه (محمد ابوالفضل ابراهیم، مصحح). کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- ابن ابی حاتم، عبد الرحمن بن محمد. (۱۴۱۹ ق). تفسیر القرآن العظیم. مکتبه نزار مصطفی.
- ابن عاشور، محمد طاهر. (۱۴۲۰ ق). تفسیر التحرير و التنوير. مؤسسة التاريخ العربی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۱۴۱۹ ق). تفسیر القرآن العظیم. دار الکتب العلمیه.
- بابایی، علی اکبر. (۱۳۹۱). استقلال نزول آیه تطهیر. فصلنامه اندیشه نوین دینی، ۵(۱۲۵)، ۲۵-۴۴.
- بیضاوی، عبد الله بن عمر. (۱۴۱۸ ق). انوار التنزیل و اسرار التأویل. دار احیاء التراث العربی.
- ثعلبی، احمد بن محمد. (۱۴۲۲ ق). الكشف و البیان. دار احیاء التراث العربی.
- ثقفی، ابراهیم بن محمد. (۱۴۱۰ ق). الغارات. دار الکتب.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبد الله. (۱۴۱۱ ق). المستدرک علی الصحیحین. دار الکتب العلمیه.
- حسکانی، عیبد الله بن عبد الله. (۱۴۱۱ ق). شواهد التنزیل لقواعد التزیل. وزارت فرهنگ و ارشاد.
- حسین بن علی (ع). (۱۴۳۰ ق). تفسیر الامام الحسین علیه السلام التفسیر الاثری التطبیقی. العتبه الحسینیة المقدسه.
- سیوطی، جلال الدین بن أبی بکر. (۱۴۰۴ ق). الدر المنثور فی تفسیر الماثور. کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- شوشتری، نور الله بن شرف الدین. (بی تا). احقاق الحق و ازهاق الباطل. کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸ م). تفسیر القرآن العظیم. دار الکتب الثقافی.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ناصر خسرو.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۲۰ ق). جامع البیان فی تأویل القرآن. مؤسسة الرسالة.
- طیب، عبد الحسین. (بی تا). اطیب البیان فی تفسیر القرآن. محمدی.

- لایقی، فاطمه؛ و همامی، عباس. (۱۳۹۹). ساختار معنایی سوره احزاب و جایگاه آیه تطهیر در آن. پژوهشنامه قرآن و حدیث، ۱۳(۲۶). ۲۵۵-۲۸۰.
- متقی هندی، علی بن حسام. (۱۴۰۱ ق). کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال. (بکری حیانی، محقق؛ صفوة السقا، مصحح). مؤسسة الرسالة.
- مجلسی، محمد باقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳ ق). بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الأطهار. دار احیاء التراث العربی.
- مدرسی، سید محمدتقی. (۱۴۱۹ ق). من هدی القرآن. دار محبی الحسین.
- نیشابوری، مسلم بن حجاج. (بی تا). صحیح مسلم (محمد فؤاد عبدالباقی، محقق). دار احیاء التراث العربی.
- واحدی، علی بن احمد. (۱۴۱۱ ق). اسباب نزول القرآن. دار الکتب العلمیة.

References

- Holy Quran. (2004). (H. Ansariyan, Trans.). Usweh. [In Persian].
- Ali, H. (2009). *Tafsir al-Imam al-Husayn 'alayhis salam al-tafsir al-athari al-tatbiqi*. Al-Atabat al-Husayniyyah al-Muqaddasah. [In Arabic].
- Babaei, A. A. (2012). Independent revelation of the verse of purification and its affect in clearness and understanding its meaning. *Andishe Novine-e-Dini*, 8(28), 25-44. [In Persian].
- Beydawi, A. (1997). *Anwar al-tanzil wa asrar al-ta'wil*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Hakim Neyshaburi, M. (1991). *Al-Mustadrak 'ala al-Sahihayn*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Haskani, U. (1991). *Shawahid al-tanzil li-qawa'id al-tanzil*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic].
- Ibn abi Hatam, A. R. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Maktabat Nizar Mustafa. [In Arabic].
- Ibn abil Hadid, A. H. (1984). *Sharh Nahjul balagha*. (M. A. Ibrahim, Ed.). Ketabkhane-yi Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic].
- Ibn Ashour, M. T. (1999). *Tafsir al-tahrir wa al-tanwir*. Muassasat al-Tarikh al-Arabi. [In Arabic].
- Ibn Kathir, I. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic].
- Layeqi, F. & Hemami, A. (2020). The semantic structure of surah al-Ahzab and the place of the Tat-hir (Purification) Verse in it. *Pazhouheshname-yi Quran va Hadith*, 13(26), 255-280. [In Persian].
- Majlisi, M. B. (1983). *Bihar al-anwar al-jami'ah li-durar akhbar al-A'immat al-at-har*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Modarresi. M. T. (1998). *Min hudal Qur'an*. Dar Muhibbil Husayn. [In Arabic].

- Muttaqi Hindi, A. (1981). *Kanz al-'ummal fi sunan al-aqwal wa al-af'aal*. (B. Hayani, Researcher). (S. Al-Saqqa, Ed.). Muassasat al-Risalah. [In Arabic].
- Neyshaburi, M. (n.d.). *Sahih Muslim*. (M. F. Abdulbaqi, Researcher). Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Shustari, N. (n.d.). *Ihqaq al-haqq wa izhaq al-batil*. Ketabkhane-yi Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic].
- Suyuti, J. D. (1984). *Al-Durr al-manthur fi tafsir al-ma'thur*. Ketabkhane-yi Ayatollah Marashi Najafi. [In Arabic].
- Tabarani, S. (2008). *Tafsir al-Qur'an al-'azim*. Dar al-Ketab al-Theqafi. [In Arabic].
- Tabari, M. (1999). *Jami' al-bayan fi ta'wil al-Qur'an*. Muassasat al-Risalah. [In Arabic].
- Tabarsi, F. (1993). *Majma' al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Naser Khosro. [In Arabic].
- Tabatabai, M. H. (1996). *Al-Mizan fi tafsir al-Qur'an*. Jamiat al-Modarresin-i Hawza-yi Ilmiyyah. [In Arabic].
- Tayyib, A. H. (n.d.). *Atyab al-bayan fi tafsir al-Qur'an*. Muhammadi. [In Arabic].
- Thalabi, A. (2001). *Al-Kashf wa al-bayan*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
- Thaqafi, I. (1990). *Al-Gharaat*. Dar al-Kitab. [In Arabic].
- Wahedi, A. (1991). *Asbab nuzul al-Qur'an*. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Persian].